

Концепції середнього класу в західній історико-політичній традиції

Василь Козьма,

аспірант кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

В Україні за історично короткий проміжок часу – після 24 серпня 1991 року – сталися значні соціально-політичні й економічні трансформації: сформувались інститути конкурентної демократії та ринкової економіки, еволюціонувала багатопартійна система. Країна набуває рис відкритого суспільства. Однак ці позитивні зміни відбуваються на тлі гострих соціальних та політичних конфліктів.

Для сучасного українського соціуму характерна ситуація ідейного розколу та соціальної поляризації. Головне, що характеризує соціально-політичні процеси останніх років, – це явна дезінтеграція утворених раніше соціальних структур і зв'язків, пошук нової соціальної ідентифікації на різних рівнях – від індивіда до великих соціальних спільнот. З іншого боку, основним суб'єктом-лідером перетворень залишається адміністративно-політична еліта, здебільш старої партійної номенклатури, чи трохи молодшої номенклатури комсомольської когорти. Спроби включити представників бізнес-еліти в механізм управління процесом реформ показали не тільки їх потяг до зміщення в площину „дикого капіталізму”, але й неприховану компраторську спрямованість основних інтересів.

Ці обставини виявили значущість соціально-політичної підтримки курсу реформ з боку субелітних та середніх прошарків суспільства. Без повноцінного „середнього класу”, як з'ясовується, неможливо вирішити завдання консолідації та стабілізації суспільства. Наявність середнього класу, який включає в себе кілька різних верств населення, передбачає діалог замість конфронтації; тим самим середній клас скорочує соціальні дистанції та виконує стабілізуючу функцію. Його формування сприяє утворенню однієї з найважливіших передумов нормального функціонування економіки. Саме з середнім класом пов'язуються

**Концепції середнього класу
в західній історико-політичній традиції**

Василь Козьма

встановлення соціальної гармонії, стабільний розвиток, індивідуальні свободи, економічна незалежність та гідне існування в сучасному суспільстві. Саме середній клас за своїм становищем та соціальними функціями, з одного боку, може бути провідником і рушійною силою реформ, ініційованих правлячою елітою, а з іншого – стати опорою місцевої влади у вирішенні соціальних проблем. Проте на сьогоднішній результат перетворень в українському суспільстві стало розмивання сформованих за радянської влади середніх прошарків суспільства, його розшарування та поляризація. Формування середнього класу – процес тривалий, але поява хоча б ядра цієї суспільної складової є ознакою якісно нового рівня трансформаційних процесів.

Проблематика середнього класу, його впливу на соціально-політичні процеси має давню політологічну традицію дослідження. Першими про класову будову суспільства замислювалися ще античні філософи (Платон, Аристотель).

Платон пропонував встановити в державі чотири класи громадян. Клас у цьому випадку відповідає майновому стану людей. На думку філософа, в державі не повинно бути ні „тяжкої” бідності, ні багатства. Тому законодавцеві необхідно встановити межу бідності та багатства. Державний устрій повинен завжди дотримуватись середини; цим підкреслюється стабілізуюча функція середнього класу, яка не допускає зіткнень між інтересами бідних і багатих прошарків суспільства [1, с. 832].

Значну увагу середньому класу приділяв і Аристотель. Він диференціював вільних громадян, керуючись їх економічним станом з урахуванням моральних якостей кожного класу. Філософ вважав, що в кожній державі суспільство розділене на три частини: „дуже заможні, дуже бідні й ті, що перебувають посередині між першими і другими та володіють невеликою власністю” [2, с. 830].

Потрібно зазначити, що уявлення античних мислителів про поділ суспільства на класи в своїй основі ґрунтувалися на матеріалі життя афінського міста-держави. Отже, слід мати на увазі, що до стратифікаційного аналізу відносили лише „громадян”, тобто сукупність вільного чоловічого населення з певним майновим цензом. Раби та інші категорії – особи з обмеженою особистою свободою або без жодної власності – не посідали навіть найнижчого рівня соціальної структури.

На основі соціально-політичного досвіду античні мислителі робили висновок: джерелом неспокою в суспільстві та різних державних негараздів є саме крайні класи – „вищий” та „нижчий”, а гарантом стабільного соціального і державного розвитку є „середній клас”.

У більшості тлумачень ролі „середнього класу” пізніших часів використовувалося античне розуміння соціуму. Тріада, зафіксована в античних державах, зберігається і не втрачає своєї функціональної ролі

протягом багатьох століть.

Сучасний середній клас є продуктом капіталістичної формації. Феномен середнього класу, утворюючись на стадії індустріального суспільства, розквітає в суспільстві постіндустріальному. Середні прошарки населення на Заході своїм зміцненням зобов'язані індустріальному суспільству, де масове виробництво створило масове споживання, забезпечуючи тим самим підвищення рівня та якості життя широких верств населення. У праці „Естетика. Філософія культури” Х. Ортега-і-Гасет описує появу „середньої людини”, яка поступово посідає місце меншості і водночас переймає її психологію і світосприйняття. „У наш час в середньої людини є все, що колись визначало життя лише небагатьох. Середня людина – це та вісь, навколо якої обертається історія” [3, с. 503].

Поняття „середній клас” сформувалось в Західній Європі як теоретична та ідеологічна конструкція нової соціальної структури. З одного боку, ця конструкція стає альтернативою традиційним уявленням про станову структуру суспільства, з іншого – радикальним марксистським уявленням про неминучу поляризацію капіталістичного суспільства.

Незважаючи на те, що К. Маркс в своїх творах неодноразово згадує про середній клас, проте розгорнутої його теорії він не створив. К. Маркс писав про середній клас як про „чисельний клас селян та ремісників, які майже в однаковій мірі залежать від своєї власності та власної праці” [4, с. 124]. В IV томі „Капіталу” Маркс визнавав, що „з розвитком капіталізму та капіталістичного виробництва відбувається постійне збільшення середніх класів, які стоять між робітниками, з одного боку, та капіталістами і земельними власниками з іншого” [5, с. 636].

Утворення широкого спектру середніх класів, які включають в себе дрібних власників, а також тих, чия кваліфікація добре оплачується на ринку праці, відзначав М. Вебер. Він між привілейованим класом власників і пролетаріатом вміщує чисельний прошарок, який називає „середніми класами”. Саме завдяки працям М. Вебера поняття „середній клас” набуло широкого визнання.

До вищого класу М. Вебер відносив тих, хто живе на проценти з власності та має добру освіту; до нижчого – тих, у кого немає ні власності, ні доброї освіти. До середнього класу, на думку вченого, слід відносити тих, хто поєднує в собі ознаки перших двох класів та має невизначені позиції. Інакше кажучи, до середнього класу належать люди, що володіють невеликою власністю і мають невисокий рівень освіти („дрібна буржуазія” – роздрібні торговці, дрібні підприємці), а також тих, хто не має жодної власності, але володіє високою кваліфікацією, завдяки чому одержує добру зарплатню („інтелігенція та спеціалісти”) [6, с. 153].

На початковій стадії становлення суспільства індустріального типу

**Концепції середнього класу
в західній історико-політичній традиції**

Василь Козьма

до середнього класу відносили фахівців, перш за все – дипломованих інженерів, медиків, архітекторів тощо, а також успішних фермерів, кваліфікованих ремісників. Починаючи з другої половини ХІХ століття, дослідники почали зараховувати до середнього класу людей, які вели комерційну діяльність, а також тих, хто здійснював торгово-промислові операції. Іншими словами, до середнього класу увійшли соціальні групи, які були цілком орієнтовані на ринковий попит та змогли запропонувати найбільш кваліфіковані на той час послуги й готові товари. Пізніше такий склад середнього класу буде називатися „старим” або „традиційним”.

Внаслідок інформаційної революції наприкінці ХХ століття з’являється „новий” середній клас. Швидка комп’ютеризація в країнах передових технологій відіграла роль каталізатора для масовизації середніх прошарків населення. До „нового” середнього класу відносять тих, хто володіє інтелектуальною власністю, а також тих, хто має навички складної трудової діяльності: менеджерів, осіб вільних професій, інтелігенцію, а в деяких випадках і кваліфікованих робітників. Зазначимо, що в період переходу від індустріального до постіндустріального суспільства питома вага „старого” середнього класу зменшується, поступаючись професіоналам і менеджерам.

Однією з ознак нового середнього класу стає доступ до високих технологій, а не споживання, як це було в середині ХХ століття. Знання стають важливим фактором не лише технологічного прогресу, але й соціальної стратифікації та соціального самовизначення. Вступивши в „інформаційну епоху,” новий середній клас стає більш привілейованим, ніж середній клас середини минулого століття. Пов’язано це з тим, що плоди інформаційної революції, особливо на перших порах, розподіляються дуже нерівномірно. Не змінюється тільки функція середнього класу – гаранта стабільності і демократії, важливого показника суспільного добробуту.

Якщо говорити про якість життя середніх верств населення на Заході, то слід зазначити, що розрив між рівнем потреб та їх реалізацією у них значно менший, ніж у представників нижчого класу. Економічна політика на Заході проводиться, як правило, в інтересах середнього класу. Створюються умови для того, щоб кількість підприємців у сфері малого і середнього бізнесу зростала. Діяльність адвокатів, юристів, викладачів, медиків, інших професіоналів достатньо високо оплачується. Завдяки створенню сприятливих умов для середнього класу досягається економічний ефект, зміст якого, перш за все, в політичній стабільності, а також в потенційно високих темпах економічного зростання суспільства в цілому.

Тепер зробимо деякі узагальнення щодо теоретичних поглядів західної політологічної думки відносно середнього класу.

1. Перші згадки про склад та значення середнього класу зустрічаються вже у V - VI століттях до нашої ери у філософів античності (Евріпід, Платон, Аристотель). Розвиток середнього класу – це тривалий процес. Якщо говорити про середній клас як проміжний, то він існував і існує в тому чи іншому вигляді у всіх суспільствах, однак тільки в індустріальному суспільстві його значення стало визначальним.

2. У західній політологічній думці немає чіткого визначення середнього класу. Більшість дослідників під середнім класом розуміють ту частину суспільства, яка посідає „середні” між „верхами” і „низами” статусні позиції, складаючи найчисельнішу соціальну групу, та виконує низку функцій, найважливішою з яких є функція соціального „стабілізатора” суспільства і джерела поновлення кваліфікованої робочої сили.

3. Свої соціальні функції середній клас може виконувати лише в тому випадку, коли він матеріально забезпечений – володіє дрібною або середньою власністю, котра приносить прибуток, або має інтелектуальний чи професійний капітал.

4. Соціально-професійний склад середнього класу поділяється на два сегменти. Це „старий середній клас”, що включає в себе дрібних і середніх підприємців, і „новий середній клас”, до якого належать особи, які мають інтелектуальною власністю, а також навички складної трудової діяльності.

5. Середній клас на Заході в цілому задоволений своїм життям. Розрив між рівнем потреб та рівнем їх реалізації невеликий, оскільки економічна політика в цих країнах проводиться в інтересах середнього класу з метою забезпечення політичної і соціальної стабільності.

Разом з тим, хотілося б зробити ряд зауважень стосовно дещо зідеалізованого образу західного середнього класу. Свідомість і поведінка середнього класу обумовлена не стільки його серединним положенням як таким, скільки процесами, які відбуваються в економіці та в суспільстві в цілому. Якщо цей вплив негативний, стабілізуюча функція середнього класу і його прихильність до демократичних цінностей піддаються серйозним випробуванням. Нині соціальні зрушення, пов'язані з глобалізацією та інформатизацією, створюють нові загрози для цілого ряду середніх верств.

Проте, при всіх застереженнях, середній клас в сучасних демократіях справді є вирішальною силою, котра гарантує стабільність соціальних та політичних інститутів, оскільки вони, незважаючи на вплив тих чи інших деструктивних факторів, захищають його інтереси від загроз, які можуть представляти для них сильніші економічні групи або стихійні соціально-економічні процеси.

Думається, що проблеми становлення середнього класу ще довго не втратять наукового і практичного інтересу, оскільки процес формування цього соціального утворення ще далекий до завершення. Потрібні час і

**Концепції середнього класу
в західній історико-політичній традиції**

Василь Козьма

певні зусилля для того, щоб в країні сформувався клас, який стане опорою суспільства та буде спроможним утримати його від різних економічних і політичних потрясінь.

Література:

1. **Платон.** Законы / Пер. с древнегреч. под ред. А. Ф. Лосева. – М.: Мысль, 1999. – 832 с.
2. **Аристотель.** Сочинения: В 4-х т. Т. 4 / М.: Мысль, 1984. – 830 с.
3. **Ортега-и-Гассет Х.** Эстетика. Философия культуры / Сост. В. Е. Багно. – М.: Искусство, 1991. – 503 с.
4. **Маркс К., Энгельс Ф.** Сочинения. – 2-е изд. – Т. 10. – М.: Политиздат, 1958. – 124 с.
5. **Маркс К.** Капитал. Теории прибавочной стоимости // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 26. Ч. II. М.: Политиздат, 1963. – 636 с.
6. **Вебер М.** Основные понятия стратификации // СОЦИС. – 1994. - №5. – 153 с.